

УДК 111.1:316.422:37

А. О. Жовнір

аспірант кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій  
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

### ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ: ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Сьогодні сучасне суспільство стикається з глобалізаційними викликами, які спричинили інтенсифікацію трансформаційних процесів і формування нових конфігурацій. Процеси модернізації, які охопили майже всі сфери суспільної діяльності, зумовили глибинні соціальні, політичні, економічні, культурні модифікації. Стрімкі темпи розвитку інформаційно-комунікативних технологій призвели до виникнення не тільки соціальних перетворень, а й значних конверсій в академічному дискурсі. Усі соціальні інститути постали перед необхідністю пошуку доцільних стратегій задля ефективного функціонування в умовах появи нових вимог і закріплення нового порядку. Актуальність вивчення тенденцій, які сьогодні притаманні сучасній системі освіти, зумовлена такими проблемними питаннями та аспектами: невизначеність шляхів і напрямів розвитку сучасної освіти, проблематика адаптації системи освіти до сучасних тенденцій, переосмислення місії й завдань інституту освіти, трансформація цінностей і стратегій. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій, процеси інформатизації, інтернаціоналізації, демократизації й технологізації освіти стають провідними каталізаторами становлення нового етапу функціонування інституту освіти та його глобальних змін.

Метою статті є концептуалізація й визначення ключових теоретико-філософських засад трансформаційних тенденцій сучасного інституту освіти.

Становленню нової філософії освіти в умовах сучасних глобалізаційних тенденцій присвячено безліч робіт як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Аналіз трансформаційних процесів, які охопили інститут освіти в умовах інформатизації й технологізації, подано в роботах Д. Белла, М. Кастельса, Е. Тоффлера, М. Маклюєна, А. Турена, В. Андрущенко, О. Мисечко, А. Олійник, Л. Рижко, В. Гершунського, В. Вернадського, З. Бжезінського, М. Порат та інших. Філософською рефлексією реорганізаційних змін, яких зазнає українська система освіти, займаються М. Бойченко, В. Лутай, А. Ярошенко, М. Конох, О. Шевченко, С. Клепко тощо.

Сьогодні ми говоримо про формування нової філософії освіти, становлення якої зумовлено формуванням якісно відмінної суспільної формації, що знаходить відображення в тому числі й в академічному дискурсі. У науковій літературі все більш популяризуються такі понятійно-термінологічні інтерпретації й теорії становлення нового устрою та порядку: «мережеве суспільство», «інформаційне суспільство», «суспільство знань», «цифрове суспільство» тощо. У д. п. ХХ ст. з'являються різні філософські теорії та концепції, які наголошували на становленні якісно нової епохи – інформаційної, вимоги якої будуть виступати каталізаторами модернізації освітньої системи загалом. Так починають з'являтися концепції інформатизації, інтернетизації та індивідуалізації освіти.

У 1960-ті роки з'являється концепція інформаційного суспільства Д. Белла. Саму він наголошував на значущості інституту освіти в умовах становлення постіндустріального суспільства, ключовими характеристиками якого є перехід від масового виробництва товарів до надання конкретних послуг; головну рушійну силу розвитку системи буде становити клас професійних фахівців; знання, технології й інформація відіграватимуть провідну роль у функціонуванні соціальної системи. Саме тому інститут освіти, який відповідає не тільки за передачу знань, а й за підготовку нових поколінь, повинен функціонувати з урахуванням сучасних вимог до фахівця, бути відкритим до інновацій і готовим до конструктивних змін [1].

Активне поширення та впровадження інформаційно-комунікативних технологій на сучасному етапі розвитку суспільної системи призводить до значних реорганізацій просторових кордонів, надаючи нові можливості й інструменти мобілізації та гнучкості, формуючи інформаційне середовище, конструюючи соціальні практики. Натепер більшість учених говорять про те, що інституційні та структурні моделі втрачають своє значення й владу саме тому, що не в змозі оперативного адаптуватись до викликів сучасності, які виникають, на відміну від мережевих форм організації соціальних комунікацій. У зв'язку з цим популяризувались ідеї формування нового аналітичного проєкту соціальної дійсності, який отримав назву «мережеве суспільство». Але, якщо поглянути на цю проблематику в ретроспективній перспективі, варто зазначити, що питання соціальної комунікації та взаємодії висвітлені ще в роботах філософів Древньої Греції, адже проблематика діалогу й спілкування ще турбувала Платона, Сократа, Аристотеля, а пізніше вона привертала увагу Т. Гоббса, В. фон Гумбольдта, Б. Спінози, П. Гольбаха, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Л. Фейєрбаха, Г. Гегеля та інших. Тому концептуального оформлення теорія «мережевого» суспільства набула в роботах М. Кастельса. Учений наголошував на формуванні нової форми соціальної організації й соціальних відносин, якій притаманна специфічна культура, так звана культура віртуальної реальності, в якій віртуальні образи та символічні значення поглинають реальність, у яких вона майже розчиняється. У «мережевому» суспільстві не стільки різні знання й інформація відіграють провідну роль, скільки різні технології генерування та виробництва цих знань, засоби пошуку й оброблення інформації, а також різні інструменти організації символічних комунікацій. Окрім того, що М. Кастельс, говорячи про нову форму суспільної організації, наголошував на провідній ролі інформаційно-комунікативних систем, одна з його ключових ідей полягала в доказі впливу технологій на соціальні відносини, який може бути відображеним у їх трансформаціях. Отже, «мережеве» суспільство є системою вузлів, які загалом становлять відкриту структуру з необмеженими можливостями інклюзії нових компонентів, а інформаційні технології є об'єднуючими ланцюгами, тим самим створюючи єдине комунікативне поле. Саме тому недивним є те, що традиційні усталені освітні моделі та форми навчального процесу зазнають значних змін, починаючи орієнтуватись на підготовку нового цифрового покоління – покоління, в основі міжособистісних і професійних відносин якого перебувають інноваційні комп'ютерні технології [8].

Американський філософ Е. Тоффлер, говорячи про настання етапу «третьої хвилі», наголошує на тому, що сучасне суспільство загалом і зокрема інститут освіти стає на шлях дестандартизації та переходу до концепції різноманітності й плюралізму. У роботі, яка так і називається «Третя хвиля», вчений виділяє три головні стадії становлення розвитку людства: аграрна, індустріальна та постіндустріальна. Хвиля в розумінні Е. Тоффлера являє собою певний науково-технічний прорив, який спричиняє глобальні зміни в організації суспільної діяльності. Так, перший етап характеризується швидкими темпами розвитку сільського господарства, другий – промисловою революцією. Нарешті, настання постіндустріального суспільства він пов'язує з науково-технічним прогресом. Саме в цей період зростає цінність освіти й інтелектуальної праці, сфера послуг починає витісняти сільське господарство та промисловість, накопичення інформації й знань за допомогою глобальних

комунікативних мереж стає ключовою метою сучасного індивіда, а наука – ключовою детермінантою успішного розвитку суспільства. Крім того, індивіди починають володіти вільним часом, що лише спонукає їх замислюватись над самовираженням, інтелектуальним вдосконаленням, виявом творчих здібностей [10].

Образна інтерпретація побудови «мережевого» суспільства притаманна французьким філософам Ж. Дельозу та Ф. Гваттари, котрі запропонували для пояснення принципів формування сучасного суспільства поняття «різома», яке було символом і відображенням її децентралізованої, хаотично утвореної й асиметричної структури. На протилежність «різоми» вчені наводять приклад деревоподібної моделі, яка побудована за ієрархічним принципом, адже вона має центр (стовбур) і периферію (гілки), тим самим асоціюючи «дерево» з традиційним суспільством, а «різому» – із суспільством постмодерну. Різома стає не тільки символом формування сучасної суспільної системи, а й головним аналітичним підходом до розуміння принципів соціального буття. Дослідники визначають, що «вона вторгається в чужі еволюційні ланцюжки й утворює поперечні зв'язки між «дивергентними» лініями розвитку ... вона породжує несистемні й несподівані відмінності, вона розділяє та перериває ці ланцюжки, кидає їх і пов'язує, одночасно всі диференціює й систематизує» [5]. На думку дослідників, саме поняття «різома» вбирає в себе всі ті якості й характеристики, які притаманні сучасному суспільству, а саме: трансцендентність і неоднорідність, взаємопов'язаність і незалежність, рівнозначність і децентрованість, плюралізм комунікативних каналів, відкритість та аморфність.

Одним із ключових факторів трансформації інституту освіти є його інтернетизація, оскільки саме Інтернет спричинив формування нового інформаційно-комунікативного простору, ключові принципи функціонування якого значно вплинули на побудову нових стратегій і цінностей сучасного інституту освіти. У зв'язку з цим віртуалізація освіти стає одним із ключових проявів і наслідків цих тенденцій. Віртуалізація освіти – це перенесення частини або загалом освітнього процесу у формат онлайн. Вона базується на використанні сучасних технологій і методів, на принципах активного навчання з можливістю синхронної й асинхронної взаємодії з аудиторією. Варто зазначити, що виділяють такі її напрями: технологічна, географічна, організаційна (інституціональна). Технологічна передбачає створення структури технологічних рішень для впровадження та здійснення освітніх послуг у віртуальному середовищі. Географічна віртуалізація створює умови, які дають змогу географічно віддаленим університетам, суб'єктам освітньої діяльності, бізнес-партнерам мати спільний віртуальний простір, що може компенсувати відсутність прямої комунікації. Організаційна або інституціональна має на меті полегшити бюрократичні та адміністративні комунікації між співробітниками освітніх закладів, викладацьким складом і студентами, в цьому випадку технологічне рішення може допомогти в управлінні та координуванні адміністративних функцій університету (адміністрації, співробітників факультетів, адміністративної частини, студентів) [7; 11]. Крім того, спираючись на сучасні глобалізаційні процеси, багато вчених відзначають популяризацію нового напрямку філософії освіти, а саме концепцію конективізму або парадигму освіти в контексті цифрової цивілізації, представниками якої є Дж. Сименс і Ст. Даунс. Ця теорія дотримується таких ключових постулатів, а саме:

- 1) знання та продуктивний освітній процес базується й виходить із плюралізму думок, ідей, уявлень;
- 2) навчальний процес складається з поєднання окремих вузлів та інформаційних джерел (ресурсів);
- 3) освітній процес не вимагає обов'язкової фізичної присутності індивідів, він орієнтований на конструювання інформаційної мережі;
- 4) головними навичками та компетенціями є критичне мислення, можливість зв'язувати між собою різні парадигми, ідеї, теорії;

5) власні знання кожного індивіда в мережеві структурі сприяють її самовідтворенню та розвитку;

6) навчання має бути спрямоване на оновлення знань;

7) ефективність навчання досягається за допомогою прийняття інтерсуб'єктивних рішень;

8) одним із головних принципів навчання є свобода вибору та безперервний саморозвиток.

Отже, теорія конективізму передбачає персоніфіковані форми діяльності й навички, які забезпечують ефективне навчання завдяки інтерактивним ресурсам і засобам, а глобальна мережа стає не тільки джерелом знань та інформації, а й постійною дислокацією індивідів, де вони задовольняють свої потреби, реалізують соціальні практики та приймають різні рішення [12].

Варто також зазначити, що ще одним не менш значущим напрямом сучасної філософії освіти стає конструктивістська парадигма, яка розуміє навчальну діяльність як активний процес, у результаті якого відбувається конструювання когнітивних схем і системи знань, на відміну від їх пасивного накопичення. Теорія конструктивізму наголошує на залученні учнів до процесу власного навчання, провідної ролі інтерактивних комунікацій у навчальній діяльності, сприяє формуванню власної позиції та думки, навичок роботи в команді, індивідуальної мотивації, самостійності, цілеспрямованості тощо. Головними принципами конструктивістської концепції є такі:

1) учень є повноцінним агентом навчальної діяльності, займає активну позицію в процесі освітньої діяльності;

2) інтерпретація та засвоєння нових знань відбувається з урахуванням інтересів, установок, потреб, уявлень і досвіду того, хто отримує освіту;

3) нові змісти та ідеї формуються в результаті їх конструювання в процесі комунікативних інтеракцій, а не шляхом їх нерелексивного відтворення і трансляції;

4) учень, його потреби, інтереси та мотивація набувають статусу ключових цінностей у процесі навчання;

5) дотримання принципів автономії та індивідуалізації в навчальній діяльності;

6) навчання має бути орієнтовано на розкриття вже наявних в учнів знань і навичок, розвиток творчого потенціалу й цілеспрямованості;

7) знання повинні мати соціально-орієнтований характер, тобто мають бути спрямовані на досягнення практичних цілей [2; 6].

Резюмуючи вищезазначене, варто сказати, що теорія конструктивізму виходить із того, що процес освіти є комунікативною соціально-культурною діяльністю, головним призначенням якої є організація ефективної взаємодії та діалогу між суб'єктами навчання.

Розмірковуючи про модернізаційні наслідки, відомий учений П. Бурд'є в роботах акцентує увагу на значущій ролі культурного капіталу й головних засобах його відтворення. У контексті цих міркувань освіта є провідним механізмом передачі і трансляції культурного капіталу, тим самим легітимізуючи функції контролю й регулювання його розподілу в суспільстві. Але стрімке поширення інформаційно-комунікативних технологій зумовило появу альтернативних засобів отримання необхідних сучасному індивіду ресурсів задля займання певних соціальних позицій, що, у свою чергу, змінило погляд на інститут освіти як єдино можливий засіб отримання культурного капіталу [3].

На значущості трансформаційних процесів, які охопили інститут освіти в сучасному світі, у роботах наполягав З. Бауман. Одна з головних його думок полягала в тому, що сьогодні внаслідок надання вільного доступу до різних інформаційних каналів та інтерактивних технологій послаблюються інституційні основи закладів вищої освіти, які втратили своє єдине право формувати професійні навички та компетентності й контролювати джерела знань. Крім того, мінливі вимоги до професійної підготовки сучасного фахівця та стрімкі оберти технологічної революції призводять до того, що університетська освіта не встигає надавати й формувати затребувані та своєчасні навички і знання.

Тому сучасний індивід змушений звертатись до отримання короткострокової та гнучкої професійної підготовки [4].

Однак варто зауважити, що всі ці теорії підкреслюють значущість окремо взятої людини, її інтересів, потреб та особистісного розвитку. XXI століття – це епоха повернення до людини як найвищої цінності. Тектонічні трансформації інституту освіти зумовлені в тому числі світовими тенденціями гуманізації й індивідуалізації. Цифрова людина вимушена існувати сьогодні в умовах зростаючих темпів інформатизації та технологізації, в ситуації безперервного пошуку життєвих траєкторій, усвідомлення необхідності адаптації до сучасних тенденцій. Саме тому одним із ключових пріоритетів сучасності стає посилення уваги до індивіда, його саморозвитку й самовдосконалення, персональної свободи, потреб, індивідуального розвитку. Цікавим є той факт, що ЮНЕСКО говорить про XXI століття як «епоху людського фактору та капіталу». Розвиток цих ідей спостерігається ще в епоху Просвітництва й Відродження. Саме в той період людство почало усвідомлювати неймовірну значущість і цінність окремої людини, її самосвідомості й власного розвитку, а головною течією стає гуманізм. Сам термін виникає в Європі в епоху Відродження (XIV–XVI ст.), від самого початку позначав інтелектуальні справи під назвою «*Studia Humanitatis*», які передбачали заняття з риторики, філології, етики, філософії тощо. Одними з ключових творців проекту формування нової культури були Петрарка, Боккаччо, Салютатті, які мріяли створити нову людину, яка б володіла найважливішою характеристикою – *Humanitas* (здібність до самокерування, рефлексії, саморозвитку). Метою цих занять було розвиток людини за допомогою пізнання мудрості й спонукання пошуку свого покликання. Гуманістичні ідеали про особистість передусім асоціювались з освітою. Ще І. Кант у роботі «Що таке Просвітництво» наголошував на тому, що відсутність автономії думки та її підкореність притаманні людині тривалий час, але Просвітництво – це епоха раціональності, самостійності, волі й саморозвитку. Крім того, М. Фуко також підкреслював значущу роль здатності самокерування та самовдосконалення. Він пропонує техніку «турботи про себе», яка полягає в глибинному самоаналізі й пізнанні власної сутності, мислення, дій. Найголовніше, на думку М. Фуко, є здібність не втратити свою індивідуальність та особистісність в умовах стрімко мінливого навколишнього середовища.

Отже, філософські принципи гуманізму є основою функціонування й розвитку сучасного інституту освіти. Гуманізм за своєю сутністю є світоглядом, заснованим на визнанні людського фактору як найвищої цінності, а права людини на свободу, самовираження, розвиток творчого потенціалу та формування індивідуальності – ключовими принципами діяльності соціальних інститутів. Спираючись на вищезазначене, можна виділити головні напрями й складники процесу гуманізації освіти:

- 1) пізнання учнем своєї людської сутності;
- 2) орієнтація на загальнолюдські цінності;
- 3) створення всіх можливих умов, які будуть сприяти розкриттю учнем своїх творчих можливостей і здібностей, самореалізації, прояву своєї унікальності;
- 4) відкритість і прозорість освітнього процесу;
- 5) перехід від репресивно-контролюючих викладацьких методів до інтерактивних і залучаючих;
- 6) безперервність освіти;
- 7) стимулювання рефлексії, креативного мислення та самопізнання учнів;
- 8) організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних якостей, здібностей, інтересів, цілей, прагнень, схильностей кожного учня;
- 9) синтезування вимогливості й довіри до учнів;
- 10) орієнтація навчання на культурний, естетичний, духовний розвиток людини;
- 11) дотримання принципу гнучкості системи освіти;
- 12) особистісно орієнтований підхід до організації навчальної діяльності [9].

Отже, зміни філософських парадигм призвели до значних перетворень і трансформацій освітніх траєкторій з урахуванням нової філософії освіти, орієнтованої на всебічний розвиток та евристичне навчання людини, виходячи з її власних потреб, інтересів, побажань, можливостей, здібностей. Якщо згадати відомого нам А. Камю, то головне, чого необхідно уникнути та не допустити сьогодні, – це формування «сторонньої» людини, ексклюзивної, відчуженої й розгубленої та спрямовувати всі зусилля на створення незалежної, вільної, гуманної, духовно розвинутої і творчої особистості.

### Література

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Новая технократическая волна на Западе. Москва: Прогресс, 1986. С. 330–342.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / пер. с англ. Е. Руткевич; Моск. филос. фонд. Москва: Academia-Центр; Медиум, 1995. 323 с.
3. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / пер. с фр., сост., общ. ред. пер. и послесл. Н.А. Шматко. Москва: Институт экспериментальной социологии, 2005. 576 с.
4. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. Москва: Логос, 2005. 390 с.
5. Делез Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения / пер. с франц. и послесл. Я.И. Свирского; науч. ред. В.Ю. Кузнецов. Екатеринбург: У-Фактория; Москва: Астрель, 2010. 895 с.
6. Иванова С.В. Электронное обучение: многообразие теорий. URL: <http://www.kpinfo.org/activities/research/conferences/conference-internet-2013-april/78-problemy-i-perspektivy-razvitiya-obrazovaniya-v-sovremennom-mire/513-1-30>.
7. Иванов Д.В. Виртуализация общества. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2000. 96 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
9. Кісіль М.В. Гуманізація вищої освіти як сучасна тенденція. Інноваційний розвиток суспільства за умов кроскультурних взаємодій: матеріали конференції. Суми, 2007. С. 51.
10. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2004. 781 с.
11. Cornell R. Virtual Reality Examined... How Virtuous is the Reality? Educational Media International. 1994. Vol. 31. № 4. P. 211–213.
12. George S. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age [online]. URL: <http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm>.

### Анотація

**Жовнір А. О. Філософські засади трансформаційних процесів у контексті сучасної системи освіти: онтологічний вимір.** – Стаття.

Стаття присвячена розгляду теоретико-концептуальних засад формування нової філософії освіти в умовах глобальних перетворень і побудови нових конфігурацій. Реалізована філософська рефлексія ключових концепцій, які є передумовами становлення нового етапу розвитку інституту освіти, серед яких головними є теорія інформаційного та «мережевого» суспільства, концепція епохи «третьої хвилі», концепція конективізму, конструктивістська парадигма. Визначено, що одним із головних каталізаторів трансформаційної хвилі, яка охопила інститут освіти, є актуалізація гуманістичних ідеалів та ідей. Повернення до людини як найвищої цінності, прагнення її безперервного розвитку, навчання, виховання, самовдосконалення, самовираження стають сьогодні провідними принципами організації освітньої діяльності. Тому тенденції демократизації, індивідуалізації, гуманітаризації змінюють стратегію й місію всієї системи освіти з урахуванням сучасних вимог і тенденцій, а також соціального запиту суспільства.

**Ключові слова:** філософія освіти, інформаційне суспільство, «мережеве суспільство», гуманізація освіти.

## Аннотация

**Жовнир А. О. Философские основы трансформационных процессов в контексте современной системы образования: онтологическое измерение. – Статья.**

Статья посвящена рассмотрению теоретико-концептуальных основ формирования новой философии образования в условиях глобальных преобразований и построения новых конфигураций. Реализована философская рефлексия ключевых концепций, которые выступают предпосылками становления нового этапа развития института образования, среди которых главными являются теория информационного и «сетевое» общества, концепция эпохи «третьей волны», концепция коннективизма, конструктивистская парадигма. Определено, что одним из главных катализаторов трансформационной волны, охватившей институт образования, является актуализация гуманистических идеалов и идей. Возвращение к человеку как наивысшей ценности, стремление его непрерывного развития, обучения, воспитания, самосовершенствования, самовыражения становятся сегодня ведущими принципами организации образовательной деятельности. Тенденции демократизации, индивидуализации, гуманитаризации изменяют стратегию и миссию всей системы образования с учетом современных требований и тенденций, а также социального запроса общества.

*Ключевые слова:* философия образования, информационное общество, «сетевое общество», гуманизация образования.

## Summary

**Zhovnir A. O. Philosophical foundations of transformational processes in the context of the modern educational system: ontological dimension. – Article.**

The article is devoted to the consideration of the theoretical and conceptual foundations of a new education philosophy formation in the conditions of global transformations and the construction of new configurations. Philosophical reflection of key concepts that are the prerequisites for the formation of a new stage in the development of the educational institution was realized, among which the main are: the theory of information and “networked” society, the concept of the “third wave” era, the concept of connectivism, the constructivist paradigm. The article determined that one of the main catalysts of the transformational wave that embraced the educational institute was the actualization of humanistic ideals and ideas. Return to man as the highest value, the desire for its continuous development, education, self-improvement, self-expression are today the leading principles of educational activities organization. Thus, the tendencies of democratization, individualization and humanization change the stratagem and the mission of the entire education system, taking into account modern requirements and trends as well as social demand of society.

*Key words:* philosophy of education, information society, “network society”, humanization of education.